

Sankt Lars begravningsplats

Lund
Lund, Lunds kommun, Skåne län
Antikvarisk utredning 2019
Victoria Hult

Titel: Sankt Lars begravningsplats
Författare: Victoria Hult
Kulturmiljörapport: 2019:37
Datum: 2019-10-29
Omslagsbild: Ringkors av järn uppställt vid en död pelarek vid mittgången på Sankt Lars begravningsplats.
Upphovsrätt: Där inget annat är angivet, enligt Creative Commons licens CC BY

Innehållsförteckning

Inledning.....	1
Syfte	1
Avgränsning.....	1
Metod och arkivmaterial	1
Sammanfattning	3
Administrativa uppgifter	4
Områdesbeskrivning	5
Lagskydd.....	6
Platsens historia.....	8
Hospitalens framväxt i Sverige.....	8
Begravningsplatsens historia	9
Begravningsplatsen anläggs	9
Byggnader kopplade till begravning	14
Vilka begravdes där?	15
Hur gick begravningen till?	18
Begravningsplatsen avvecklas	20
Platsens förändringar över tid.....	21
1940-talet.....	22
1960-talet.....	24
1970-talet.....	25
Senare delen av 1900-talet	26
Begravningsplatsen idag	28
Begravningsplatsens strukturer	28
Entréer	28
Gångar	29
Omgärdning	30
Vegetation.....	30
Gravvårdar och gravplatser.....	33
.....	33

Karaktärsbeskrivning	35
Kulturhistorisk värdering	36
Tillgänglighet.....	39
Nygestaltning och platsens framtid	39
Konsekvensbeskrivning för ny gravsättning	39
Rekommendationer baserade på platsens kulturhistoriska värden	40
Referenser	43

Inledning

Syfte

Syftet med denna utredning är att ge en historisk översikt över Sankt Lars begravningsplats, dess förändringar över tid och samt klargöra platsens kulturhistoriska värden. Ytterligare är att, utifrån platsens kulturhistoriska värden föra en diskussion om framtida förhållningssätt till ny gravanläggning samt möjlighet för minnesplats.

Avgränsning

Arbetet omfattar översiktlig beskrivning och historik över området samt inventering på plats. Vidare tillkommer kulturhistorisk värdering och karaktärisering samt rekommendationer.

Metod och arkivmaterial

Inledningsvis har begravningsplatsens historia och förändringar studerats, med grund i arkiv- och litteraturstudier samt genom samtal och möten med lokalhistoriskt intresserade personer. Metod för arbetet är baserad på DIVE-analysen (Describe, Interpret, Valuate, Enable – Beskriva, Tolka, Värdera, Aktivera), en metod för att analysera kulturmiljövärden i landskapet. Metoden utgår från vad dagens landskap och miljö berättar om miljöns ursprung, utveckling och karaktär. Beskrivning och kulturhistorisk värdering baseras på Riksantikvarieämbetets modell utifrån rapporten *Plattform Kulturhistorisk värdering och urval*.

Lars H Gustafsson, medförfattare till skriften *Sankt Lars kyrkogård – Helig plats i behov av omsorg* intervjuades 2019-08-28. Då diskuterades bland annat platsens framtid, förutsättning och befintligt arkivmaterial.

Vid ett seminarietillfälle på Träffpunkt Virvelvindsvägen 2019-09-09 fick lokalhistoriskt intresserade personer med kunskap om Sankt Larsområdet dela med sig med sina berättelser om begravningsplatsen.

Mejlkontakt med Åsa Klintborg Ahlklo, Fil. Dr, landskapsarkitektur resulterade i kunskap om Bengt Kjellsson.

Källa till historiken om kyrkogården har i huvudsak varit S:t Lars sjukhus direktionens arkiv, S:t Lars sjukhus intendentens arkiv samt S:t Lars sjukhus predikantens arkiv på Regionarkivet i Lund. Arkiven har bearbetats med hjälp av Annika Pedersen på Regionarkivet och undersökts med utgångspunkt från relevanta årtal och rapportens frågeställningar. Danmarks kunstsbibliotek har arkiv över Sankt Larsparken, vilket omfattar 5 skisser samt en samling brev från 1874, mellan framför allt hospitalsöverläkaren Ernst Salomon och landskapsarkitekten H A Flindt, rörande uppdragets omfattning. På Riksarkivets depå i Marieberg finns Medicinalstyrelsens arkiv, där handlingar rörande Sankt Lars hospital finns, däremot tycks inte handlingar om begravningsplatsen ha sparats där utan skickats tillbaka till Sankt Lars hospital. Detta material förvaras i Regionarkivet i Lund.

Vidare källmaterial har varit kartor och flygfotografier från Lantmäteriet och Lunds stadsarkiv samt fotografier från Kulturens databas Carlotta.

Sydsvenska Medicinhistoriska Sällskapet har en öppen, webbaserad bilddatabas med fotografier från olika tider. De har även producerat en film om Sankt Lars där 1:e skötaren Gustaf Arfwidsson intervjuas.

Hannah Sandström, konstnär har i sitt projekt *The tulip project* kartlagt namnen på de avlidna och begravda på Sankt Lars begravningsplats.

Mattias Wellander Löfgren, regissör har i filmen *Sankt Lars sjukhus – Där satt ju dårarna* dokumenterat hur tidigare patienter på sjukhuset upplevt sin vistelse där samt dokumenterat skötseln av begravningsplatsen idag.

Relevant litteratur har varit titlar som *Sinnessjuk i folkhemmet*, *Svensk trädgårdskonst under 400 år*, *Minnets stigar* samt årsböcker från Sankt Lars sjukhus.

Sammanfattning

Denna utredning är utförd av Kulturen (Kulturhistoriska föreningen för södra Sverige) på uppdrag av Svenska kyrkan i Lund med syftet att översiktligt beskriva och kategorisera begravningsplatsen i ett kulturhistoriskt perspektiv. Planen ska fungera som planeringsunderlag för eventuellt framttagande av åtgärds/vård- och underhållsplan. Utredningsarbetet har omfattat ett flertal metoder: fältinventering, intervjuer, arkiv- och litteraturstudier och en programpunkt på Träffpunkt Virvelvindsvägen på Klostergården i Lund där intresserade fick dela med sig av material eller tankar om platsen.

Resultatet visar att Sankt Lars begravningsplats anlades avsiktligt en bit bort från sjukhuset med hjälp av patienter med utetjänst, patienter som dagsavlönades för sitt arbete med trädgård och parken där arbetet var en del av arbetsterapi, som en form av behandling. Underhållet av begravningsplatsen stod patienter och personal för. De som gravsattes på begravningsplatsen var patienter, troligtvis från skilda delar av Sverige. Utredningen visar att begravningsplatsen bär spår av Bengt Kjellssons typiska planteringsscheman, både i bevarade strukturer idag men också på flygfotografier och fotografier under mitten av 1900-talet. Bengt Kjellson medverkade i anläggningen av Sankt Larsparken och kan möjligtvis även deltagit i arbetet med begravningsplatsen. Begravningsplatsen har genomgått förändringar under 1900-talet och fått förnyat växtbestånd, antalet bevarade gravvårdar har även minskat. Hur begravningsplatsen sett ut vid anläggandet är okänt, äldsta påträffade material är från början och mitten av 1900-talet. Exakt vilka som ligger begravda på begravningsplatsen är troligtvis omöjligt att ta reda på, genom en markradarundersökning kan antal gravar specificeras mer precist. En uppskattning från Länsstyrelsen på ungefär 2000 gravar har tidigare presenterats.

Sankt Lars begravningsplats är kulturhistoriskt värdefull som företeelse som begravningsplats från vårdinstitutionens tid i Sverige. Platsen i sig men även kopplingen till Sankt Lars området i stort är kulturhistoriskt värdefull, begravningsplatsen är en av få relativt välbevarade begravningsplatser i Sverige kopplade till svenska vårdinstitutioners historia under 1800-1900-talet.

Administrativa uppgifter

Uppdrag: Antikvarisk utredning

Beställare: Svenska Kyrkan i Lund

Konsult: Kulturen (Kulturhistoriska föreningen för södra Sverige)

Kommun: Lund

Fastighetsägare: I-parken i Lund AB som ingår i en koncern som ägs av Starwood Capital Group.

Kulturen projektnummer: B_2019_0030

Datum: 2019-10-29

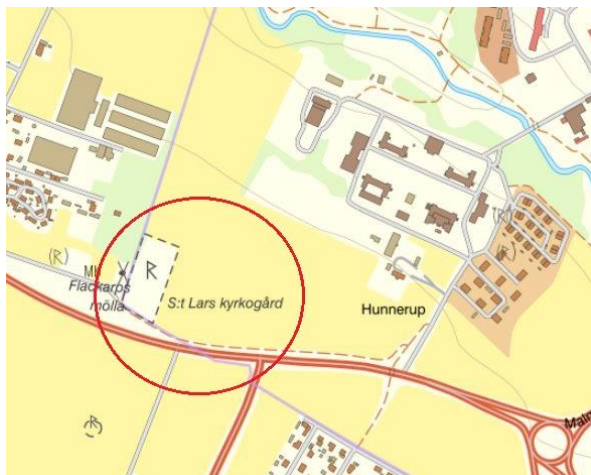
Områdesbeskrivning

Sankt Lars begravningsplats är belägen i Lunds kommun sydvästligaste del, vid gränsen till Staffanstorps kommun i området Hunnerup.

Begravningsplatsen avgränsas i öster och nordost till åkermark, i väster till Flackarps mölla och i söder till Möllarevågen samt väg 108 mellan Lund och Staffanstorp.

Figur 1: Sankt Lars begravningsplats i förhållande till Lunds stad, begravningsplatsen markerad med röd ring. Källa: Lantmäteriet

Figur 2: Sankt Lars begravningsplats samt före detta sjukhusområdet till höger på kartan.

Lagskydd

Kulturmiljölagen

Sankt Lars begravningsplats är registrerad som fornlämning vid Riksantikvarieämbetet med RAÄ-nummer Lund 60:1. Begravningsplatsen registrerades vid en granskningsrapport år 1985 som *ödekyrkogård*, detta är 34 år efter sista gravsättningen och ungefär 10 år efter att begravningsplatsen restaurerades. Det råder viss oklarhet om området betraktas som begravningsplats och lyder under KML kap 4 och Begravningslagen, eller som fornlämning med skydd enligt KML kap 2. Konversation förs med Länsstyrelsen Skåne och Riksantikvarieämbetet avseende hur platsen ska betraktas beträffande lagrum.

Länsstyrelsen menar att man bör utgå från att den är i bruk, vilket även styrks och definieras av Riksantikvarieämbetet som menar att om en begravningsplats brukas, genom upprätthållande av minne som exempelvis blomsättning eller annat bruk kopplat till ihågkommande då skyddas enligt 4 kap KML. Det råder även viss osäkerhet om Sankt Lars begravningsplats bör ses som en allmän begravningsplats, vilket behandlas i begravningslag 1 kap 1 § samt begravningslag 2 kap 1-5 §.

Miljöbalken

Alléer på kyrkogårdar och begravningsplatser, enkla eller dubbla trädrader om minst fem lövträd omfattas i de flesta fall av biotopskyddsbestämmelserna i miljöbalkens 7 kap, 11 §. Bestämmelserna gäller alléer utmed vägar, tidigare vägar och även alléer som finns i ett i övrigt öppet landskap. Natura 2000 och artskydd är styrmedel för att skapa och vidmakthålla ett hållbart ekologiskt nätverk och har skyddsregler i Miljöbalken 7-8 kapitel. Finns det fridlysta arter på begravningsplatsen gäller Artskyddsförordningen (2007:845). Den omfattar dels arter som skyddas enligt EU:s fågel- och habitatdirektiv men även andra vilt levande arter som är hotade i Sverige.

Plan- och bygglagen

Sankt Lars begravningsplats ligger inte inom detaljplanelagt område.

Kommunalt bevarandeprogram

Sankt Lars begravningsplats ingår i Lunds bevaringsprogram tillsammans med Sankt Lars sjukhus området med rekommendationen:

”Väsentligt är att kontakten mellan Hunnerupsgården och jordbruksmarken söder därom bibehålls liksom möjligheterna till ögonkontakt mellan sjukhusområdet och S:t Lars kyrkogård.”

Sankt Lars begravningsplats tillsammans med stora delar av Sankt Lars området är markerad som gårdsrum eller plantering av kulturhistoriskt och/eller miljömässigt värde.

Lunds kommun översiktsplan

Sankt Lars begravningsplats omnämns i Lunds kommuns översiktsplan, antagen i oktober 2018:

”S:t Lars: Även begravningsplatsen bör ingå i riksintresseområdet. Detaljplanearbetet prioriteras för att säkerställa värdena i bebyggelsen och planteringarna. Idag pågår arbete med att utarbeta skydd för Sankt Lars f d sjukhusmiljö.”

Regionalt kulturmiljöprogram

Sankt Lars begravningsplats ligger inom kulturmiljöstråket: Landsvägen Malmö- Lund första motorvägen.

Riksintresse för kulturmiljövården

Sankt Lars begravningsplats ingår inte i riksintresset för Lunds stad (Lund M87) men önskemål från staden om att även begravningsplatsen bör ingå har framförts. Länsstyrelsen delar stadens bedömning men Länsstyrelsens förslag är att hela Sankt Larsområdet bryts ut och pekas ut som självständigt riksintresse med egen värdebeskrivning. Granskningsyttrandet går att läsa i Lunds kommuns översiktsplan (2018).

Platsens historia

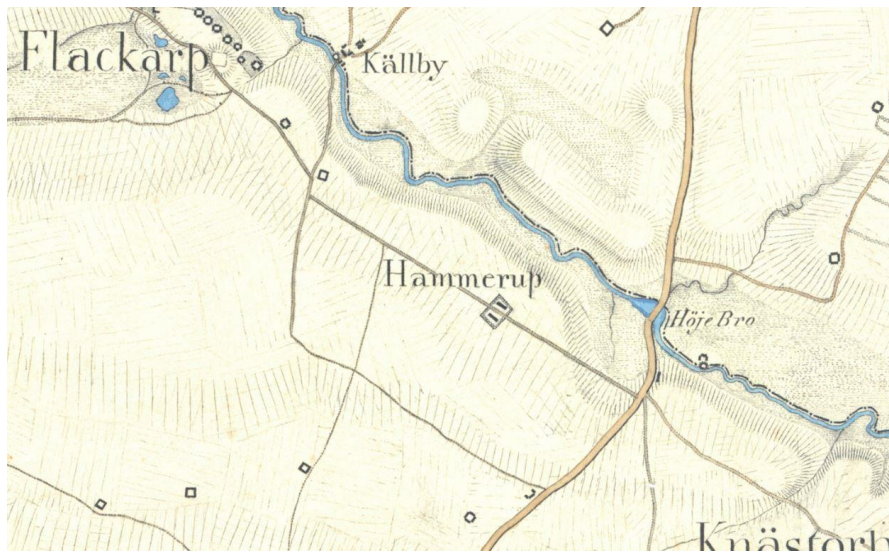
Hospitalens framväxt i Sverige

Lunds hospital togs i bruk år i juli år 1879 och kom under 1800- 1900-talet att växa i takt med nya vårdreformer, behandlingsformer och vårdfilosofier. Lunds hospital var en av många nya centralhospital, som efter ett beslut i Sveriges riksdag år 1823 innebar uppbyggnad av statligt finansierade hospital. Det var först efter 1850-talet som hospitalbyggandet tog fart i Sverige och man började separera de fysiskt sjuka och de psykiskt sjuka patienterna. De sociala förändringarna i Sverige var stora under mitten av 1800-talet, skolsystemet organiserades och befolkningsökningen innebar att tidigare system för social kontroll kom att bli utdaterat. Hospitalen var ett steg i den nya ordningen där människor drabbade av psykisk ohälsa kom till hospitalen med målet att sedan kunna återvända ut i samhället, och fortsätta bidra som medborgare. Hospitalen grundades i idén om att psykiska sjukdomar var behandlingsbara och att en god, vilsam miljö med närhet till grönska, luft och ljus bortom staden skulle göra människan frisk. Hospitalen blev som små samhällen i samhället där både personal och patienter levde i samma område, om än med strikta och hierarkiska uppdelningar.

Till en början var återanpassning, arbete och social träning ledord för hospitalens arbete, att kunna återgå till samhället utanför var viktiga inslag i behandlingsformerna. Under 1800-talets senare del blev arbetet ett uttryck för kontroll och den fostrande delen försvann. Nyckelorden i slutet av 1800-talet blev vila, övervakning och sänglägebehandling. Mot slutet av 1800-talet anlades asylers på hospitalen som ett led i vårdutvecklingen. Asylerna var till för de som ansågs vara obotliga och människor som hamnade där kom sällan därifrån. Slutenhet och kontroll präglade det sena 1800-talets hospital och de kom allt mer att bli egna samhällen i utkanten av staden med vägar, järnväg, trädgårdsodlingar, verkstäder och även begravningsplatser. Begravningsplatser blev vanliga inslag på hospitalen i slutet av 1800-talet till början av 1900-talet, de var ofta belägna en bit bort från sjukhuset och var ofta tilltänkta för både patienter och personal.

Under 1900-talet genomgick hospitalen flera förändringar, nya vårdformer och psykofarmaka introducerades. År 1967 överflyttas mentalvården från stat till landsting och under 1970-talet blir den öppna vården med gruppboenden ett viktigt inslag i vård av psykisk ohälsa. År 1995 genomfördes psykiatrireformen som markerar slutet för den under 1800-1900-talet slutna och separerande vården av patienter med psykisk ohälsa.

Begravningsplatsens historia

Figur 3: Området före etableringen av Sankt Lars hospital och Sankt Lars begravningsplats. Gården Hammerup, dåtidens benämning på Hunnerup och består av två gårdslängor, Flackarps by är vid denna tid bebyggd. Skånska rekognoseringskartan från år 1812. Källa: Länsstyrelsen i Skånes län.

Lunds Helgeandshospital läggs ner i slutet av 1700-talet till förmån för ett nytt i Malmö som ett led i centraliseringen av hospitalen. Det påtänkta hospitalet i Malmö fick även ta över jordegendomarna vid det tidigare Helgeandshospitalet. Efter påtryckningar från Malmöhus läns landsting om att det nya hospitalet borde flyttas till en tjänligare plats inom provinsen blir det slutligen klart år 1867 att det påtänkta centralhospitalet skulle göra sig bättre på det tidigare Helgeandshospitalets gamla marker vid Höje å. Platsvalet berodde troligen på flera aspekter, marken ägdes redan, det låg nära lasarettet i Lund men var också en avskild plats med närhet till Höje å. Vid denna tid består området av jordbruksmark, både bete- åker- och ängsmark och Hunnerup och Flackarp är bebyggt med gårdar. I områdets sydvästra hörn, precis bredvid området för begravningsplatsen uppförs Flackarps mölla år 1868.

Begravningsplatsen anläggs

Gemensamt för begravningsplatser och kyrkogårdar landet över var att de skulle omgärdas av murar eller trädkrans, för att markera den vigda jorden från övrig mark. Under 1800-talet kom vegetation att bli ett ideal för att rena luften på kyrkogården och verka stämningsbildande. Tidigare var kyrkogårdar mer likt en äng med små gravkullar och spridda gravvårdar, ofta

träkors, senare kom en striktare utformning med kvartersindelning, gångar och trädplanteringar. Kyrkogården kom att bli en del av en arkitektonisk helhet.

Sankt Lars begravningsplats skiljde sig sannolikt från andra samtida kyrkogårdar och begravningsplatser vid anläggandet, både i gestaltning men också som funktion. Här var troligtvis redan från början menat att patienter vid sjukhuset, i vår moderna tolkning, samhällets bortglömda, skulle begravas. Under 1800-talet anlades speciella begravningsplatser vid utbrott av epidemier, för sjukhus samt institutioner, detta som ett led i samhällsutvecklingen för att förhindra smittspridning men också för att skilja på människor. Till de stora vårdinstitutionerna anlades nästan alltid en begravningsplats, och många drevs till mitten av 1900-talet. En begravningsplats var nästan nödvändig då patienter kom långväga och släkten hade inte alltid möjlighet att betala för hemtransporten. Att en anhörig hamnat på en anstalt ansågs som en stor skam och helst skulle det gömmas undan.

Sankt Lars begravningsplats anlades år 1895 som Lunds hospitals- och asyls begravningsplats. Tidigare togs de avlidna till anatomin på Lasarettet för att obduceras och därefter begravas på Lunds kyrkogårdar. Borgarna i Lund protesterade och klagade över att de fick begravningsplatser bredvid "dåarna". År 1882 kom ett önskemål från magistraten i Lund om sjukhuset kunde förses med en egen begravningsplats. Intendenten på Sankt Lars hospital fick i uppdrag att räkna på vad kostnaden för att anlägga en egen kyrkogård skulle hamna på.

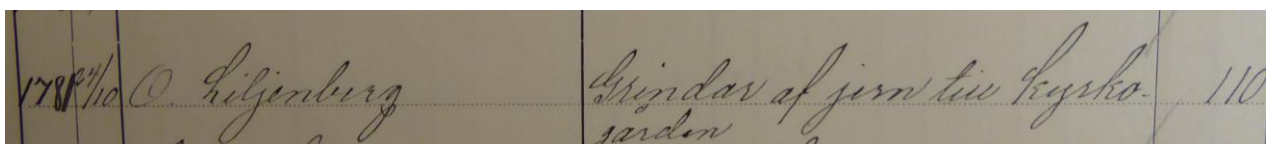
I ett brev från Kungliga medicinalstyrelsen 19:e december 1894 framkommer det att sysslomannen H. Windahl den 23:e november upprättat ett kostnadsförslag (med en summa av 665 kronor) angående anläggning av kyrkogård. Kungliga medicinalstyrelsen nämner i sitt brev en bifogad ritning, av brevet framgår det att även ritningen var uppförd av H. Windahl. Om så var fallet är okänt, den bifogade ritningen tycks inte ha sparats i Sankt Lars sjukhus arkiv eller på Medicinalstyrelsens arkiv på Riksarkivet i Marieberg. I brevet godkänns förslaget till kyrkogården och handlingen undertecknas.

Platsen för begravningsplatsen blev sydväst om sjukhusområdet på en yta av 142 x 64 m (9.088 m²). Området som gränsade till åkermark var (med sin närmsta granne Flackarps mölla) belägen en bit bort från sjukhusområdet. Från likhuset, som var beläget i parken, sedermera gravkapellet till entrégrinden, var körsträckan cirka 1,700 meter.

Vid anläggandet av begravningsplatsen arbetade patienter med så kallad utetjänst eller trädgårdstjänst. Deras dagsverken antecknades i räkenskapssammandragen. Exakta arbetssysslor är inte nedtecknade men en återgivning av den då nyinvigda begravningsplatsen beskrivs kortfattat i ett sjukhusprotokoll:

"Den nyanlagda kyrkogården var omgiven av diken, häck var planterad i gränslinjen och grindstolpar till ingången åt vägen. Den låg tämligen högt, men sades vara mycket lerhaltig."

I oktober år 1895 görs en utbetalning till en O. Liljenberg på 110 kronor för *grindar av jern til kyrkogården*. Priset för grindarna var ungefär 1/6 del av den totala summan för anläggningen.

Figur 4: Vid anläggandet av begravningsplatsen gjordes en beställning av grindar till entrén.

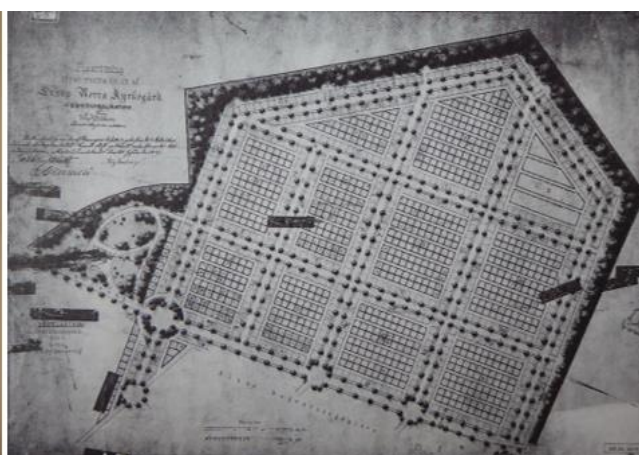
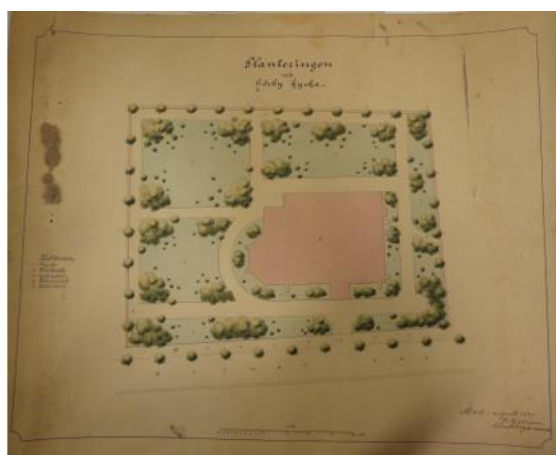
Det dröjde ungefär ett år från det att Medicinalstyrelsen godkänt kostnaden och ritningen för begravningsplatsen till att den invigdes. Invigningen förrättades den 11:e december år 1895 av pastorsadjunkten Alfred Knöös på uppdrag av biskopsämbetet. Knöös var hospitalspredikant på Sankt Lars hospital och asyl och samma dag jordfästes och begravdes den första patienten från hospitalet, Jenny Maria Ringström, 21 år från Norrköping.

Vid årets slut beskrivs begravningsplatsen mycket fåordigt i sjukhusets årsberättelse, *"Det må dock äfven här nämnas, att den nya kyrkogården invigdes den 11 december"*.

Hur begravningsplatsen gestaltades från början är okänt, det har heller inte kunnat fastställas vem som ritade och anlade den. Själva arbetet med anläggningen utfördes av patienter, som under slutet av 1800-talet var en ren ekonomisk faktor och ett sätt att underlätta kontrollen över patienterna. Dagsverken noterades men arbetet i sig var mer en slags disciplinär kontroll. Om det var sysslomannen H Windahl som upprättade ritningen är okänt. S:t Larsparkens anlagda grönska skapades av den danske trädgårdsmästaren och landskapsarkitekten Henrik A Flindt i samarbete med Bengt Kjellsson och sysslomannen H Windahl, som genom kontakter med professorn och föreståndaren vid Alnarps lantbruksinstitut H Nathorst köpte in exklusiva och exotiska växtmaterial. En begravningsplats som Sankt Lars begravningsplats var tvungen

att godkännas av Medicinalstyrelsen och troligtvis fanns en fackmässig gestaltning bakom begravningsplatsen då Sankt Lars var ett centralhospital med statlig översyn. Att en ritning skulle uppföras tillhörde praxis för anläggningar likt Sankt Lars. Det finns vissa likheter mellan länsträdgårdsmästaren Bengt Kjellsson estetik och gestaltningen synlig på de äldsta bilderna på begravningsplatsen från 1940-talet. Även synliga spår idag på platsen kan indikera att Bengt Kjellsson var inblandad i utformningen och anläggandet.

Bengt Kjellsson (1848-1912) blev länsträdgårdsmästare i Malmöhus län år 1876 och kom under sina verksamma år att leverera ritningar till mer än 400 anläggningar. I Lund arbetade han bland annat med utvidgning av Lunds norra kyrkogård, Sankt Larsparken samt flera institutionsparker. Många av Kjellssons uppdrag bestod av att rita parker till institutioner, där han ofta utformade en rak och bredd mittgång med symmetriskt utlagda rabatter på ömse sidor och mer asymmetriskt utplacerade buskar och träd i ytterkanterna. Till Kjellssons kännetecken hör rundlar av lindträd, repetitiva upprepningar av träd vid alléer samt användandet av då exotiska växtmaterial till anläggningarna.¹

Figur 5: Bengt Kjellssons förslag till plantering vid Hörby kyrkogård år 1897. Källa: Landsarkivet

Figur 6: Bengt Kjellssons utvidgningsförslag till Norra kyrkogården i Lund år 1888. På ritningen syns Kjellssons karaktäristiska rundlar av lindträd. Källa: Landsarkivet

¹ Klintborg Ahlklo, Åsa i: Andersson, Thorbjörn, Jonstoj, Tove & Lundquist, Kjell (red.), *Svensk trädgårdskonst under fyrahundra år*, Byggförl., Stockholm, 2000

Linn. B. 513.
 Aug. 2. 26 / 12. 94

Till Kongl. Direktiaren öfver Lunds
hospital och asyl.

Vid pröfning af det med Eder
skrifvelse den 23 nästlidne November
öfverlemnade af Sysslomannen H.
Windahl upprättade kostnadsförslag,
slutande å en summa af 665 kronor,
angående anläggning i enlighet med
en af sysslomannen Windahl jem-
väl uppgjord, Eder skrifvelse bifogad
ritning af kyrkogård vid Lunds a-
syl har Kongl. Medicinalstyrelsen
funnit godt samma förslag god-
känna, hvarom Kongl. Styrelsen, med
återställande af förslaget och rit-
ningen, härigenom skolat Eder un-
derrätta. Stockholm den 19 December
1894.

August Almer

Sydney.

В. А. Планинскы Едеркобу

Figur 7: Kungliga medicinalstyrelsens godkännande av Sankt Lars begravningsplats som invigdes den 11:e december år 1895 i samband med att den första patienten jordfästes och begravdes. Källa: Regionarkivet.

Figur 8: Rikets allmänna kartverk. Malmöhus läns hushållningssällskap "gamla ekonomiska kartan" från 1911-1912.

Figur 9: Häradseconomiska kartan från 1912.

Det finns ingen ritning eller liknande som kan indikera hur begravningsplatsen sett ut vid anläggandet, de äldsta materialen är kartor från 1910-talet. Kartorna visar markens omfattning i form av ett någorlunda rektangulärt område som till viss del följer vägen (nuvarande Möllarevägen). En anlagd gång från entrén går sedan rakt genom begravningsplatsen, i nordlig riktning på kartorna.

Byggnader kopplade till begravning

Till hospitalet uppfördes ett likhus av Axel Kumlien som också användes för obduktioner. Byggnaden var belägen uppe på sjukhusområdet. Likrummet var försedd med en fördjupning i golvet för förvaring av lik under den varma årstiden. Byggnaden om- och tillbyggdes år 1897 och ändrades år 1905-1906 till att inrymma ett begravningskapell och laboratorium. Byggnaden revs år 1969.

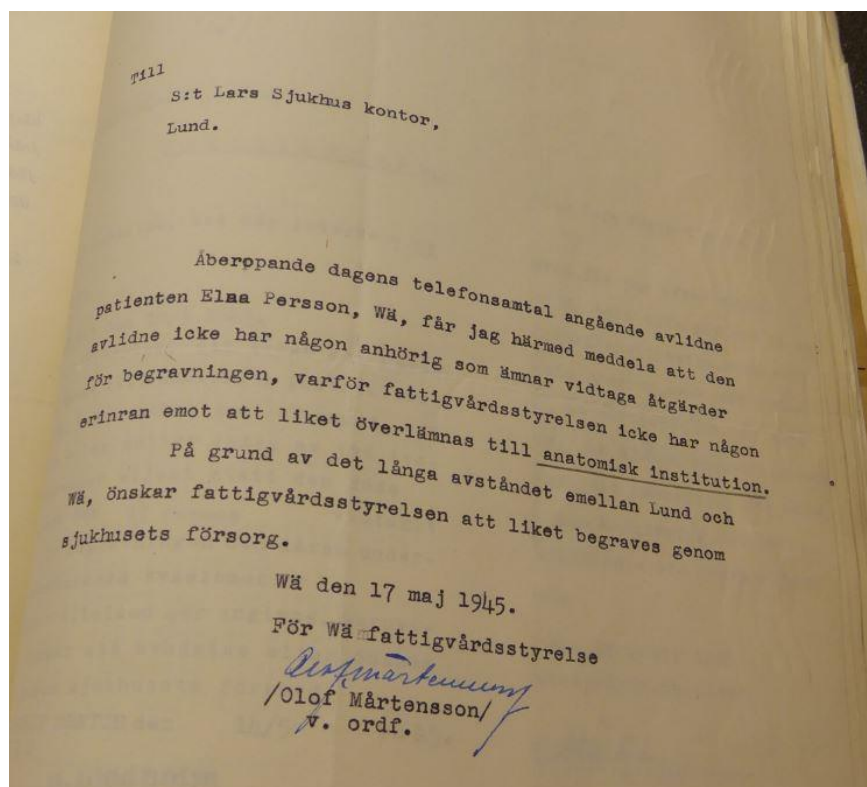

Figur 10: Gravkapellet, beläget på Sankt Lars sjukhusområde. Källa: Lunds kommuns bevaringsprogram.

Vilka begravdes där?

Begravningsplatsen var anlagd för patienter vid Sankt Lunds hospital, det finns därför inga anställda eller anhöriga begravda på begravningsplatsen. Det exakta begravningsantalet är okänt, men en uppskattning på omkring 2000 begravda patienter har tagits fram av Länsstyrelsen. Den exakta siffran är svår att klargöra, gravkarta saknas och anteckningarna i död- och begravningsböckerna som hospitalspredikanterna förde är av varierade grad. Rimligtvis begravdes även avlidna i sina hemsocknar, men efter byggandet av asylen och den under 1800-talet allt mer slutna vården kom allt fler att spendera hela sina liv på hospitalet. Då Sankt Lars sjukhus var ett centralhospital kom människor från andra delar av Sverige till sjukhuset, transporter till hemsocknen var dyra och den gemene patienten kom trots allt till sjukhuset för att samhällets inre resurser, det vill säga familjer och hemsocknar inte kunde ta hand om dem och många "glömdes" således bort inne på institutionen. Majoriteten av de avlidna vid sjukhuset och asylen begravdes sannolikt på begravningsplatsen.

Tre nedanstående öden från år 1945 visar på ett urval av hur begravningen kan ha gått till.

Figur 11: Elma Persson hade vid sin död ingen anhörig som anordnade begravning utan liket fördes till anatomisk institution och begravdes sedan på sjukhusets begravningsplats. Källa: Regionarkivet

Till
Sankt Lars Sjukhus
Lund.

Angående avlidne patienten 392/43 Tage Eugen Olsson.

Åberppande dagens telefonsamtal, får jag efter samtal med Olssons moder meddela att de icke alla går med på att stoftet överlämnas till anatomisk institutt, utan vill att stoftet jordas i vederbörlig ordning, samt att sjukhuset samlw ombesörja detta, då en hittransport här bara skulle bli en dyrbar och uppriva den åldiga moderns nerver. Alltså utgår vi ifrån att sjukhuset ombesörjer det hela, så att ingen numera behöver taga befattning med detta. Någon anhörig kan ej komma tillstådes vid begravningen men sänder blommor till båren.

Lyckeby den 26 april 1945
För Lössens fattigvårdsstyrelse:

Nick Månst
Ordförande.

Figur 12: Tage Olsson begravdes på sjukhusets begravningsplats utan anhöriga då transport hem skulle bli för kostsam samt "uppriva den åldrande moderns nerver". Källa: Regionarkivet

Till
Syssломannen
S:t Lars Sjukhus,
L u n d.

308/44

Angående avlidne Hilding Arvid Söderdal, Hässleholm.

Åberopande Edert brev av den 10 dennes får jag härmed meddela, att liket efter den avlidne kommer att på fattigvårdens bekostnad avhämtas under morgondagen för att begravas i Hässleholm.

Hässleholm i socialvårdsbyrån den 12 juni 1945.

I tjänsten:
Per Lennart
Socialsyssломan.

Figur 13: Hilding Söderdal begravdes i sin hemort, på bekostnad av fattigvården i Hässleholm. Källa: Regionarkivet.

De som begravdes på begravningsplatsen var sannolikt människor som inte hade anhöriga som kunde eller ville betala hemtransport eller begravning i hemsocknen. Synen på de människor som kom till hospital likt Sankt Lars måste sättas in i dåtidens kontext, asyler var till som en slags förvaring av människor som ansågs vara obotliga och många spenderade större delen av sitt liv på institutionen. Att en anhörig hamnade på ett hospital ansågs vara mycket skamfullt och var inget man talade om.

Hur gick begravningen till?

Hur begravningarna gått till förändrades säkert under de 56 år som begravningsplatsen användes för gravsättning. Det är okänt hur begravningen gått till på begravningsplatsen under de första aktiva åren. Vid en återberättelse från före detta skötare i boken *Sinnessjuk i folkhemmet* av Eva Andersson (red) från 1938-1958 beskrivs det hur begravningarna gått till på Sankt Lars begravningsplats under 1930-1940-talet:²

Begravningarna utfördes alltid på lördagar och så diskret som möjligt för att övriga patienter inte skulle märka något. Det talades inte om begravningarna och begravningsplatsen var strategiskt placerad så långt bort från hospitalområdet som möjligt. Vid begravningarna närvarade fyra skötare och kusken, skötarna varierade beroende på vem som hade utetjänst den dagen. Skötarna fick gå hem och byta om till svarta kläder och kusken tog på sig en svart rock, hög hatt och en lös krage.

Begravningen började med jordfästning uppe i bårhuset, beläget på sjukhusområdet. De avlidna hämtades från avdelningarna med en slags bår som var överbyggd och fördes till bårhuset. Bårhuset smyckades med blommor och tända ljus där prästen sedan förrättade jordfästningen. Förrättningen utfördes av sjukhusets egna hospitalspredikant, ett arbete traditionellt bekant som en genomgångstjänst. Hospitalspredikanterna var ofta unga, i början av sin karriär och stannade bara på sjukhuset i några år. När jordfästningen var färdig fördes likvagnen genom sjukhusparken ner till begravningsplatsen. Skötarna följde med men prästen stannade kvar i bårhuset. Även om begravningarna utfördes så diskret som möjligt var det alltid patienter som såg färden genom parken. På begravningsplatsen hade ett arbetslag dessförinnan grävt graven, detta arbete utfördes av patienter. Kistan fördes ner i jorden av skötarna men inga blommor lades på graven, i sällsynta fall var anhöriga med och kistorna lades tätt intill varandra och plankor sattes rakt upp och ner längs kanten, på så vis visste man var man skulle gräva nästa gång. En järnstav eller järnkors sattes upp med patientnummer och beteckningen M för man eller K för kvinna.

² Andersson, Eva (red.), *Sinnessjuk i folkhemmet vård, arbete och dagligt liv vid S:t Lars sjukhus i Lund 1938-1958*, TPB, Enschede, 2007

Figur 14: Situationsplan från år 1959 över Sankt Lars sjukhus. Svart inringat område är begravningsplatsen med tillhörande röd markering för redskapsbod, när den revs är okänt. Inringad byggnad uppe vid sjukhusområdet är bårhuset. Bilden är beskuren och redigerad. Källa: Riksarkivet

Gravvårdarna och kistorna tillverkades inne på sjukhussnickeriet av patienter som behärskade hantverket. Även skötseln av begravningsplatsen utfördes av patienter. För dagsverket fick patienterna en mindre summa.

I sällsynta fall sattes en gravvård av sten vid graven, dessa bekostades av avlidna patienters anhöriga och skiljde sig från de övriga järnstavarna eller järnkorsen då patienternas namn ristades in på gravvårdarna. Vissa blev mer dekorerade än andra med hänvisningar till psalmer och bibelord eller andra överskrifter som visade tecken på saknad från anhöriga.

Begravningsplatsen avvecklas

Sista begravningen på Sankt Lars begravningsplats skedde år 1951. Sedan dess har ingen gravsättning skett. Till skillnad från många andra begravningsplatser med anknytning till sjukhus och hospital fanns det på Sankt Lars ingen personal eller anhöriga som begravdes där. Bo Gerle, hospitalöverläkare 1950-1970 menar att de som begravdes var "fattigfolk" och ensamstående, och många av dem som vilar på begravningsplatsen är troligtvis personer som blivit bortglömda redan innan sin död.³

I mitten av 1980-talet börjar området att privatiseras och delar av Sankt Lars sjukhusområde styckas av och säljs. År 2005 övertog Hemsö hela Sankt Larsområdet, och då även begravningsplatsen. Idag ägs begravningsplatsen formellt av I-parken i Lund AB som i sin tur ingår i en koncern som ytterst ägs av Starwood Capital Group, med förvaltning av Newsec.

³ Tyréns AB, Hus & Grönska *Kulturmiljöunderlag S:t Lars park, Lunds kommun* 2016

Platsens förändringar över tid

Hur begravningsplatsen sett ut vid anläggandet är okänt. Det äldsta flygfotografiet som finns tillgängligt är från 1940-talet, då begravningsplatsen fortfarande var i bruk. Nedan följer en redogörelse över platsens förändringar över tid utifrån det flygfotografimaterial och arkivmaterial som finns tillgängligt.

Figur 15: Sankt Lars begravningsplats flygfotografier. Källa. Lantmäteriet

Figur 16: Sankt Lars kartor. Källa: Lantmäteriet

1940-talet

Figur 17: Flygfotoграфи från 1940-talet. Källa: Lantmäteriet.

Fotografierna visar begravningsplatsen när den fortfarande var aktiv för gravsättning. Den huvudsakliga strukturen är en omgärdad begravningsplats med häckar och träd, öppen mark med en genomgående grusad mittgång från entrén samt två stycken tväraxlar som bildar en geometrisk gångstruktur och mindre kvarter. I det nordöstra hörnet tycks grusgången fortsätta längs med träden. Utmed mittgången finns rundlar av träd och gången tycks vara kantad av mindre uppvuxna träd.

Figur 18: Fotografi av Hans Truedsson från någon gång mellan slutet av 1920-talet till 1940-talet. Från boken Sinnessjuk i folkhemmet. Bilden är beskuren och retuscherad för att synliggöra västra delens markyta.

Om tväraxlarna uppkommit efter ritningarna från 1910-talet (*figur 16*) är okänt, de kan markera kvarteren som efterhand fyllts på av gravar eller vara en del av en ursprunglig, medveten gestaltning av begravningsplatsen. Fotografierna visar en gräsinsådd östra sida och en mer uppvuxen västra sida med mindre uppväxta buskar. På Hans Truedssons fotografi syns Flackarps mölla i väst och marken tycks vara täckt med kullar, okänt om det är gravkullar och mindre oidentifierbara buskar. Det går inte att urskilja om kullarna följer något utlagt schema, som kan indikera på om det rör sig om gravkullar i gravrader. På Truedssons fotografi tycks

det inte finnas några gravmarkeringar eller brädor som markerar gravar på denna del av begravningsplatsen, vilket användes vid samma tid för att markera nya gravar.

Allén längs den grusade gången kantas av träd och begravningsplatsen är omgärdad med en trädkrans och möjligtvis häckar.

1960-talet

Figur 19: Flygfotografi från år 1960. Källa: Lantmäteriet

Efter att gravsättning upphörde sköttes begravningsplatsen av patienter men i allt större utsträckning även av anställda. Fotografiet visar omgärdning i form av buskar och träd likt flygfotografiet från 1940 men en minskning av träd längs den grusade gången, rundlarna är till viss del kvar men den västra delens tvärgångar är borttagna. Uppe i det nordöstra hörnet syns två, möjligtvis tre mörka rader som avgränsas av den tvärgående grusgången. Om det är gravar, eller gravrader är okänt. Marken vid raderna upplevs som lite ljusare, kanske var även de grusade.

1970-talet

Figur 20: Flygfotografi från år 1975. Källa: Lantmäteriet.

Flygfotografiet från år 1975 visar en minskning av träd längs den grusade mittgången jämfört med tidigare flygfotografier. Raderna uppe vid nordöstra hörnet är synliga men till viss del dolda av trädkransen.

Under 1970-talet genomgick begravningsplatsen en hel del förändringar, mot slutet av 1970-talet restaurerades hela begravningsplatsen. I samband med detta restaurerades alla gravmärken som togs upp till maskinverkstaden där järnmärkena slipades, mönjades och oljemålades. Det gjordes ingen anteckning om var gravmarkeringarna hämtats utan de ställdes sedan upp igen på begravningsplatsen. Återuppställningen av gravmärkena har därför ingen koppling till den enskilda patientens grav. Det är okänt om gravvårdarna av sten flyttades i samband med arbetet.

Senare delen av 1900-talet

På 1980-talet ersätts lindallén vid administrationsbyggnaden med pelarekar och även på begravningsplatsen. Om de borttagna lindarna var ursprungliga är okänt. Under 1990-talet nådde almsjukan Sankt Lars och det fälldes då ett stort antal sjuka almar runt om på området, på begravningsplatsen fälldes två stycken almar och stubbarna frästes sedan bort. Det är okänt om andra stubbar även frästes bort på begravningsplatsen då spår av de tidigare rundlarna samt ursprungliga allén utmed mittgången inte finns bevarade idag.

År 1985 inventeras begravningsplatsen av Riksantikvarieämbetet och beskrivs som följande:

Ödekyrkogård, närmast rektangulär, 150x70 m (NNÖ-SSV). Mittgång i begravningsplatsens längdriktning. Gravarnas antal går idag ej att ange. Ett 10-tal av dem har gravstenar bevarade. Den yngsta med begravningsåret 1945. En del av övriga gravar har små järnmärken med nummer. Häckar inramar gravplatser i anläggningens NÖ del. Mittgången, som tidigare var kantad med kastanjer och andra lövträd, är nu kantad av ca 5 m h ekbuskar. Begravningsplatsen i sin helhet kantas av lövträd samt efter NNÖ, ÖSÖ och SSV sidorna en nyplanterad häck, som till största delen är förtorkad. Ödekyrkogården, som 1968 betraktades som välskött, ger idag ett skräpigt och vanvårdat intryck. Igenvuxen med hög gräs- och örtvegetation och med åtskilliga djupa hjulspår i markytan åstadkomna av tyngre maskiner.

Den antikvariska bedömningen av begravningsplatsen blir fornlämning, typ: ödekyrkogård.

Inventeringen utfördes troligen innan eller efter att Gustaf Arfwidsson besökt begravningsplatsen och upptäckt traktorspåren över gravarna samt den vanskötsel som skett sedan sjukhuset började avvecklas. Händelsen polisanmälades och kom att bli ett inslag i nyheterna. Länsstyrelsen beslut därefter att plantera en ny häck samt resa en minnesskylt vid grinden, vilken Sankt Lars museum fick formulera texten till.

Figur 21: Okänd fotograf och okänt årtal. Omgärdningarna på fotografierna är fyllda med grus och det ser ut som att begravningsplatsen har haft ett antal järnkors utmed plankorna. Källa: Wikisus.se

Fotografierna ovan är tagna någon gång under slutet av 1900-talet, efter restaureringen av järnmärkerna men exakt årtionde är okänt. Notera avsaknad av häck kring begravningsplatsen, mängden ringkors och kors samt vad som ser ut att vara ett liggande tråkors på gruset i omgärdningen.

Begravningsplatsen idag

Sankt Lars begravningsplats är idag vid första anblick en till synes bortglömd plats. Spår av mänsklig närvaro visar sig däremot vid gravvårdarna där lyktor och mindre gåvor finns lämnade. Platsen nyttjas som besöksmål på olika sätt, dels som en plats med kyrklig närvaro, som en del av pilgrimsled, korta vandringar genom församlingen och domkyrkan samt ceremonier vid högtider, exempelvis runt allhelgona tid. Platsen används även till viss del av närboende som en form av rekreationsområde samt av Skräckfabriken som anordnar vandringar på hela S:t Lars området. Guidade turer av lokalhistoriskt intresserade personer eller med koppling till vårdutbildningar sker även. Begravningsplatsens närmsta granne, Flackarps mölla är ett välbesökt utflyktsmål som även indirekt lockar besökare till begravningsplatsens närhet.

Vid samtliga fältbesök under sommaren 2019 var det alltid besökare av olika former på begravningsplatsen.

Begravningsplatsens strukturer

Entréer

Figur 22: Entrén med omgärdning i söder.

Till området finns en entré. Entrén utgörs av en gjutjärnsgrind fäst i två stycken grindpelare av granitisk sten. Pelarna är råhuggna med svagt profilerade hörn med platt topp. Grindbladen består av vertikala spjälor som avslutas i pilspetsar. Entrén är något framför häcken som går utmed kortsidan av begravningsplatsen. Grinden är svåröppnad och går inte att stänga till ordentligt, ingång till begravningsplatsen sker därför genom att gå förbi mellan grindstolparna och häcken. Framför entrén finns två informationsskyltar och en laminerad skylt med information om pilgrimsled, framför entrén finns en plantering i en kruka.

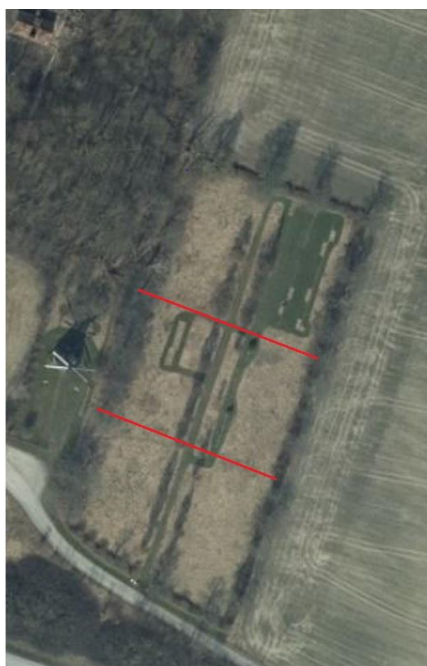
Gångar

Figur 23: Begravningsplatsens gångstrukturer

Begravningsplatsens gångstrukturer kännetecknas främst av den långa mittaxeln som går från entrén genom hela begravningsplatsen. Mittgången är gräsinsådd och kantas av uppvuxna pelarekar och är den mest framträdande strukturen på platsen. Tre stycken pelarekar i mittgången är döda. I övrigt finns gräsinsådda gångstråk som utgår från mittgången ut kring gravraderna i områdets östra, nordöstra och västra delar.

Det finns inga direkta spår kvar av de tidigare tvärgångarna som likt mittgången var grusade, däremot stämmer ingångarna till den östra delen till viss del med hur tvärgångarna var placerade.

Figur 24: Ungefärlig dragning för tidigare tvärgångar markeras med röd linje.

Omgärdning

Figur 25: Begravningsplatsens omgärdning sedd från utsidan. F.v.: Östra sidan, norra sidan och västra sidan

Begravningsplatsen omgärdas av medvetet planterade trädrader som bildar en omgärdande trädkrans samt planterade häckar i sydöst, sydväst, öst och norr. I väst finns en stor mängd sly och mindre buskar utmed diket.

Längs Möllarevägen finns en häckrad och en rad klotlönnar, vilka upplevs yngre än resterande träd i trädkransen. Övriga delar av trädkransen består av mer uppvuxna lönnar med varannan tysklönn, varannan skogslönn. Lönnarna är förgrenade på ett vis som kan indikera att de tidigare varit hamlade.

Vegetation

Begravningsplatsen har varierad vegetation. Begravningsplatsens södra delar upplevs nästan vara en anlagd äng. Östra sidan kännetecknas av en mer ordnad struktur, med stora delar klippt gräs och (till viss del) formklippta buxbomsbuskar utmed gravrader. Västra sidan är mer uppvuxen med en varierad och artrik vegetation. De södra och mittersta delarna har fläckvis bevuxen klöver i det höga gräset, längre norrut finns små, utspridda askar, hagtornsbuskar och nyponbuskar, i den nordvästra gränsen finns vad som troligen är en jasminbuske. Utmed diket i väst finns lindar.

Figur 26: Begravningsplatsens västra del. Här finns inte lika många gravvårdar och naturen har på så vis tagit över. Den större bilden är tagen med Möllarevägen i ryggen.

Figur 27: Begravningsplatsens östra del. Den nordöstra delen utgörs nästan helt av gravrader och klippt gräs, övriga delar upplevs nästan ängslik med mindre, sporadiskt placerade buskar samt mindre buskar i gräset i de mittersta och sydliga delarna. Den större bilden är tagen med Möllarevägen i ryggen.

Gravvårdar och gravplatser

Figur 28: Röda linjer markerar områden med gravmarkeringar. Det tycks inte finnas gravmarkeringar utanför angivna områden.

Figur 29: Gravvårdar av järn är det dominerande materialet på kyrkogården, där majoriteten är små järnstavar med topp formad som en blomma.

De bevarade gravvårdarna på begravningsplatsen finns inom rödmarkerat område, där majoriteten förekommer i den nordöstra delen. De flesta gravvårdar är av järn i två olika modeller, majoriteten är små järnstavar med toppen utformad som en stiliserad blomma med liten inskriptionsyta där patientnummer och M eller K är ingraverat. På flera gravvårdar är inskriptionen bortvittrad eller sönderrostad, och en del gravmarkeringar av denna modell gömmer sig i buskar eller saknar avslutande topp. Gravvårdarna är formgjutna och sedan ifyllda med inskription. Det finns även ett antal ringkors på begravningsplatsen, på dessa tycks det inte finnas någon inskription. Ringkorsen har ett latinskt kors med en cirkelbåge mellan korsarmarna som är fäst med nitar. Korsarmarnas avslut är dekorerade med tvåpass. Det finns omkring 210 gravvårdar av järn.

Utöver järngravvårdarna finns även nio gravvårdar av sten där samtliga har någon form av information som namn, födelse- och/eller dödsdatum, psalm eller bibelhänvisningar eller överskrift. Gravvårdarna av sten har olika utformningar och varierar mellan liggande och stående typ.

Samtliga gravvårdar finns utmed långa brädor och gravvårdarna av sten är även omgärdade av brädor. Vid en del gravmarkeringar finns gåvor som blommor och lyktor placerade.

Figur 30: Västra delen finns ett mindre område (i jämförelse med den östra delen) med gravmarkeringar helt är omgärdade av träplankor, majoriteten av gravvårdarna är av sten.

Figur 31: Östra sidan består av gravmarkeringar utmed plankor som bildar rader samt omgärdningar kring gravvårdar av sten.

Östra delen

I den nordöstra delen finns gravmarkeringar utmed tre gravrader på gräsinsådd mark. Majoriteten av gravvårdar i den östra delen är av järn. Gravvårdarna av sten från år 1928-1945. Det är okänt vilka år de befintliga järnmarkerna är ifrån.

Västra delen

I den västra delen av begravningsplatsen är gravvårdarna helt omgärdade av brädplankor, till skillnad från den östra där majoriteten finns utmed plankorna. Den västra delen har fler gravvårdar av sten än av järn. Gravvårdarna av sten från år 1904-1911. Det är okänt vilka år de befintliga järnmarkerna är ifrån.

Karaktärsbeskrivning

Sankt Lars begravningsplats var sannolikt inte anlagd som en plats för anhöriga att visa sin sorg, området var i stort en separat del från övriga Lund och många av de som begravdes kom troligtvis från helt spridda delar av Sverige. Det var heller inte vanligt att anhöriga medverkade vid begravningen, utan allt sköttes i sjukhusets regi. På så vis var kanske inte platsen gestaltad med de stämningsbildande sorgeträden eller estetiskt tilltalande attribut, som många andra begravningsplatser och kyrkogårdar försågs med under samma tid. Källmaterialet visar främst en mer ordnad och strukturmässig indelning, som i stort präglade hela synen på centralhospital och mentalsjukhus under 1800-1900-talet. Det går att tänka sig att kvarteren togs i bruk, fylldes på, och sedan övergick till nästa när det var fullt för gravsättning. Då det inte är säkert om befintliga gravvårdar av sten flyttats vid restaureringen kan det indikera att den västra delen av kyrkogården togs i bruk först, vilket till viss del stämmer överens med begravningskicket om att begravas i väst-östlig riktning. Den västra delens gravvårdar av sten härrör från 1900-talet första årtionde och genom Hans Truedssons fotografi kan man ana vad som skulle kunna vara gravkullar på denna sida av begravningsplatsen. Källmaterialet berättar att det under 1930-40-talen tillverkades järnkors som sattes upp vid gravar samt att gravarna markerades med brädplankor. Denna tradition kan ha uppkommit under 1900-talet, och att gravarna under begravningsplatsens första aktiva år endast märktes ut med gravkullar. Kanske var det så att den västra sidan togs i bruk först och sedan övergavs, flygfotomaterialet visar även att den västra delens tvärgångar försvann först och att området helt enkelt fick lov att växa igen medan den östra delen togs i bruk. I den östra delen återfinns idag flest gravvårdar, gravvårdarna av sten är från 1920-talets slut fram till 1945 och majoriteten av gravvårdar är de små järnstavarna med blomformad topp. På flygfotografierna från 1960 och 1975 syns vad som kan vara gravrader i den nordöstra delen av begravningsplatsen, vilket är likt dagens struktur med sten- och järngravvårdar i nord-sydlig riktning utmed brädplankor.

Då det är okänt hur begravningsplatsen sett ut mer exakt från början är det svårt att exakt härleda befintliga strukturer till anläggningen. De äldsta berättelserna som finns att hämta i arkiven är mycket kortfattande, men också talande om hur synen på Sankt Lars begravningsplats var. Detta visar sig även i det bevarande beståndet av gravvårdar, där ritning saknas och ingen gravkarta uppfördes. Inte heller anteckningar om dödsfallen i död-och begravningsböckerna är särskilt berättande eller kan indikera på ett exakt antal gravsatta.

Gestaltningen och uppförandet av begravningsplatsen kan mycket väl vara utfört av Bengt Kjellsson, som några årtionden tidigare varit aktiv i Sankt Lars parkens anläggande.

Flygfotografier från 1940-talet indikerar på träd i form av rundlar, vilka tidigare troligtvis varit lindträd och den repetitiva anläggningen av trädkransen är båda kännetecken för Kjellsson. Själva arbetet med anläggandet utfördes av patienter, vilket återkommer i övrig skötsel av begravningsplatsen där patienter tillverkade kors, kistor och till och med grävde gravarna.

Sedan avvecklingen av sjukhusets verksamhet har begravningsplatsen förnyats och förändrats i form av växtbestånd och antal gravmarkeringar. I övrigt är begravningsplatsen välbevarad, (i jämförelse med Sankt Lars området i stort som genomgått flera förändringar efter sjukhuset avvecklats) även om naturens gång till viss del tagit över intrycket av platsen.

Kulturhistorisk värdering

Begravningsplatsens kulturhistoriska helhet innebär materiella egenskaper som gravvårdar, gångar, vegetation och växtlighet, dess avskilda läge vid kommungränsen samt från sjukhuset men även immateriella egenskaper som står för en stor del av uppfattningen av platsen. Till de immateriella egenskaperna hör bland annat platsen och gravarnas anonymitet samt berättelserna om de intagnas villkor och hur de skildes från samhället i livet och efter livet. Begravningsplatsen är kulturhistoriskt värdefull som företeelse och begravningsplatsen stärker och tydliggör berättelsen om S:t Lars sjukhus.

Till kulturhistoriskt värdefulla strukturer hör entrén, som sannolikt är från år 1895 när begravningsplatsen invigdes, mittgången som går att härleda till 1910-talet samt allén utmed mittgången som i sin gestaltning kan dateras till 1940-talet, även om växtbeståndet förnyats under senare delen av 1900-talet. Vidare är omgärden med varannan skogslönn varannan tysklönn kulturhistoriskt värdefull som struktur kring begravningsplatsen. Att omgärda vigd jord från övrig jord kan härledas till medeltiden och är en värdefull markering för begravningsplatsen. De är även en del av en mer medveten gestaltning av begravningsplatsen, som visar på omsorgsfullt utvalda attribut till platsens helhetsgestaltning.

Samtliga gravvårdar på begravningsplatsen är kulturhistoriskt värdefulla. Järnstavarna med topp av en blomma, skapade på sjukhuset förstärker begravningsplatsens anonymitet och historia som vårdinstitution. Dessa gravvårdar utgör majoriteten av det bevarade beståndet och visar i sin utformning och enkelhet på sjukhuset som eget litet samhälle och bör värnas om så att beståndet bevaras för framtiden.

De bevarade ringkorsens historia är okänd, kanske är de en del av en äldre tradition eller visar på någon form av social skiktning på begravningsplatsen. Ringkors av järn är en gammal tradition, och beståndet minskar generellt allt mer på kyrkogårdar och begravningsplatser. De utgör en liten andel på begravningsplatsen och har sedan 1900-talets slut allt mer försvunnit från begravningsplatsen. De är en del av begravningsplatsens gravbestånd och är viktiga att bevara för framtiden.

Gravvårdarna av sten är varierande i utformning och material och bekostades av de avlidna patienternas anhöriga, majoriteten bär någon form av inskription, vilket strider mot idén att järngravvårdarna skulle sakna persondata då sekretessen inte tillät att man angav sådana uppgifter. Troligtvis är frågan mer komplex, och de gravvårdar av sten kanske bekostades av anhöriga som aktivt besökte en intagen patient, eller i vilket fall inte lät minnet av personen falla i glömska. Stengravvårdarna följer den allmänna stilen på kyrkogårdar och flera har även en mer personlig inskription, som graven rest över Karolina Borg där det i underkant står *vila i frid kära mor*.

Sankt Lars begravningsplats är en ovanlig anläggning och känslig för yttre påverkan, platsen och dess direkta omgivning bör bevaras. Samtliga gravvårdar bör bevaras och de rester av begravningsplatsens ursprungliga struktur bör värnas om, så att begravningsplatsen kan fortsätta utgöra en av de mest bevarade sjukhuskyrkogårdar för patienter från Sveriges vårdanstaltshistoria.

Kulturhistorisk värdering S:t Lars begravningsplats

- Begravningsplatsen som helhet är en del av de svenska vårdinstitutionernas kulturarv och berättar om synen på de människor som togs hand om inom vårdinstitutioner under en lång period i Sveriges historia. Begravningsplatsen som helhet är kulturhistoriskt värdefull då den berättar om ett händelseförlopp inom vårdinstitutionens historia och framväxten av samhället under 1800-talets slut och in på 1900-talet.
- Begravningsplatsen är relativt välbevarad och bör ses som en helhet tillsammans med Sankt larsområdet i stort, det är en medvetet isolerad plats, både från sjukhuset och övrig bebyggelse, som fått behålla sin utformning och koppling till Sankt Lars området genom det öppna odlingslandskapet och att området i sig inte förändrats märkvärt. Det är viktigt att bevara den känslan av en sluten plats i ett öppet landskap för att begravningsplatsens historiska läsbarhet inte ska gå förlorad.
- S:t Larsområdet, med park och bebyggelse utgör en av Sveriges mest kompletta och välbevarade hospitalsjukhus. Begravningsplatsen och omgivande landskap stärker detta.
- Begravningsplatsen bär på upplevelsevärden som kan användas och vidareutvecklas i pedagogisk verksamhet med möjlighet till kunskap och förståelse om Sankt Lars sjukhus och Sveriges hospitalhistoria i stort. Informationen finns i begravningsplatsens kulturmiljö i stort, dels i platsens utformning, tillgängligheten att besöka platsen samt kopplingen till Sankt Larsområdet. Upplevelsevärdena tydliggörs också i kulturmiljön i det omkringliggande öppna landskapet och infrastrukturen till och från begravningsplatsen, som visar platsens medvetna avlägsenhet till det dåvarande sjukhuset. Upplevelsevärden visar sig också i begravningsplatsens gestaltning bland annat genom gravarnas anonymitet och likformighet.
- Begravningsplatsen har dessutom ekologiska och estetiska värden. Den rika växtligheten på platsen ger biologiska värden som är viktig för den biologiska mångfalden.

Tillgänglighet

Begravningsplatsen är tillgänglig för allmänheten och utmärks genom informationsskyltar samt en skylt från cykelbanan vid Malmövägen. I områdets närhet finns hållplatser för kollektivtrafik.

Nygestaltning och platsens framtid

Att eftersträva en individuell anknytning till platsen är svårt då det inte går helt säkert att få reda på exakt vilka som begravdes där, inte heller går det att säga säkert vart gravar finns eller hur många gravar det rör sig om. Att uppmärksamma platsen genom minnesplats eller minnesmonument kan vara lämpligt då det skulle ta bort stämpeln som ödeplats samt förstärka begravningsplatsens pedagogiska egenskaper.

Placering för sådant lämpar sig bäst utmed mittgången då det är mindre sannolikt att gravsättning skett där. Efter en eventuell markradarundersökning av området kan ytterligare lokalisering för sådant bli aktuellt. Minnesmonumentet bör utformas efter hänsyn till platsens historia och dess kulturhistoriska värden idag. Minnesmonumentet bör utföras i för platsen lämpliga material, som järn, trä och/eller sten, samt i en estetik lämplig för platsen och Sankt Lars-området i stort.

Konsekvensbeskrivning för ny gravsättning

Då det är osäkert (utan att genomföra en markradar av begravningsplatsen) att veta var gravarna finns lämpar sig inte nytt nyttjande av marken utan att kunna säkerställa områden för gravar. Om det skulle röra sig om ungefär 2000 gravar (uppskattning gjord av Länsstyrelsen) innebär det att hela området troligtvis är utnyttjat.

Att återinviga begravningsplatsen och göra den tillgänglig för ny gravsättning är lämpligt om det går att säkerställa var befintliga gravar finns, eller i vilka delar gravar finns. En markradarundersökning kan ge ytterligare information om var det har grävts samt klargöra gravbeståndet på begravningsplatsen. En markradarundersökning är sannolikt svår att utföra då den kan ge problem med tolkning av resultatet, speciellt i lerhaltiga jordar.

Genom ny gravsättning skulle platsen återupptas och skötseln bli omhändertagen. Det är viktigt att befintliga gravar respekteras och att ett nyttillskott blir läsbart. De människor som är

begravda på begravningsplatsen berättelser får inte relativiseras och befintliga gravar och gravbestånd måste respekteras.

Om det blir aktuellt med ny gravsättning kan minneslund lämpa sig bäst, detta är en fråga som bör utredas ytterligare om den skulle bli aktuell. En minneslund skulle samspela med platsen och inte inkräkta på platsens kulturhistoriska värden.

Rekommendationer baserade på platsens kulturhistoriska värden

Sankt Lars begravningsplats är en ovanlig anläggning och känslig för yttre påverkan, platsen och dess direkta omgivning bör bevaras. Samtliga gravvårdar bör bevaras och de rester av begravningsplatsens ursprungliga struktur bör värnas om, så att begravningsplatsen kan fortsätta utgöra en av de mest bevarade sjukhuskyrkogårdar för patienter från Sveriges vårdanstaltshistoria.

- Platsen, som idag ingår i pilgrimsled bör ha begränsade inslag av parkmöbler i form av sittbänk för plats för eftertanke och stillhet. Parkmöbler bör vara representativa för Sankt Lars-området och inte vara av för modernt snitt. De bör återknyta till områdets befintliga material och utformning.
- Begravningsplatsen, tillsammans med Sankt Lars området bör ingå i riksintresse alternativt kulturmiljöområde med egen motivering och skydd.
- Allén utmed mittgången bör bevaras som struktur och återplantering av träd bör ske med lövträd.
- Trädkransen kring begravningsplatsen bör bevaras och återplantering av träd bör ske med motsvarande.
- Samtliga kulturhistoriskt värdefulla träd och strukturer bör beskäras på ett varsamt och fackmässigt sätt.
- Begravningsplatsen bör regelbundet rensas från sly utmed diken och häckar. Gräset bör klippas regelbundet men med varsamhet så gravvårdar inte skadas.

- De spår av de tidigare tvärgångarna är kulturhistoriskt värdefulla och bör bevaras och underhållas så att den historiska läsbarheten inte går förlorad.
- För att kunna säkerställa var gravarna finns kan en markradarundersökning av området genomföras, resultat av sådan kan vara viktigt för framtida förståelse samt om det blir aktuellt med ny gravsättning på begravningsplatsen. Markradar innebär att man kan undersöka marken utan ingrepp och att man skulle kunna lokalisera och analysera platser där gravar finns.
- Samtliga järngravvårdar tas upp, rengörs, rostskyddsbehandlas, målas med linoljefärg och återplaceras så att de står rakt och rätt. Markeringar på järngravvårdarna antecknas och dokumenteras. Genom att jämföra patientnumret på gravvårdarna med journaler i Regionarkivet kan man ta reda på mer exakt vilka som är begravda på begravningsplatsen.
- Samtliga gravvårdar av sten bör regelbundet rengöras från alger och påväxt. De gravvårdar av sten som ligger snett eller är övervuxna placeras rätt och rensas från växtlighet.
- Mittgången bör restaureras och förstärkas, material bör vara sand eller grus.
- Entrégrinden bör restaureras. Grindbladen rengörs, rostskyddsbehandlas och målas med linoljefärg och sätts upp igen. Marken nedanför jämnas så att grinden kan gå fri och öppnas. Idag är den trög och kan endast öppnas med kraft och går inte att stänga till ordentligt. Entrégrinden är troligen från uppförandetiden.
- Samtliga informationsskyltar bör uppdateras och sättas upp permanent. Den laminerade skylten från pilgrimsvägen bör även sättas upp mer permanent så att det tydliggörs att begravningsplatsen är ett område för stillhet.
- Vid uppförande av minnesplats eller liknande bör detta uppföras av material som återknyter till platsen. Lämpliga material är: sten, järn och trä. En minnesplats bör utföras i en estetik lämplig för Sankt Lars området och begravningsplatsen.

- Ett respektavstånd är väsentligt för platsens karaktär och kulturhistoriska värden, fälten som omger hålls öppna från bebyggelse och växtlighet.

Referenser

Andersson, Eva (red.) (1990). *Sinnessjuk i folkhemmet: vård, arbete och dagligt liv vid S:t Lars sjukhus i Lund 1938-1958*. Lund: Lundabygdens ABF

Andersson, Thorbjörn, Jonstoj, Tove & Lundquist, Kjell (red.) (2000). *Svensk trädgårdskonst under fyrahundra år*. Stockholm: Byggförl.

Gerle, Bo S:t Lars sjukhus under 100 år 1979

Gustafsson, Lars H, Oldbring, Gunnel (2018) *Sankt Lars kyrkogård – Helig plats i behov av omsorg*.

Finns att hämta digitalt på:

<http://www.larshgustafsson.se/wp-content/uploads/2018/09/Sankt-Lars-kyrkog%C3%A5rd-2018.pdf>

Hansson, Paul, Hedar, Emma, Rydh, Ulrika (2016) *Kulturmiljöunderlag S:t Lars park*. Tyréns AB

Åman, Anders (1977). *Bilder ur den offentliga vårdens historia: en utställning av Sveriges arkitekturmuseum 1977*. Stockholm:

Bevaringsprogram för Lund

Finns att hämta på:

http://bevaringsprogram.lund.se/wiki/bevaringsprogram/index.php/Sankt_Lars_sjukhus

Lunds kommun översiktsplan 2018

Finns att hämta på:

<https://lundskommun.maps.arcgis.com/apps/MapSeries/index.html?appid=ac1324c0e56a4729a5bb8143ff9c3d3c>

Informanter:

Lars H Gustafsson, samtal 28/8 2019

Hannah Sandström, mejlkontakt sommaren 2019

Ulrika Rydh, mejlkontakt sommaren 2019

Åsa Klintborg Ahlklo, mejlkontakt sommaren 2019

Träffpunkt Virvelvindsvägen 9/9 2019, programpunkt om Sankt Lars begravningsplats

Riksantikvarieämbetet, samtal 15/10 2019

Arkiv:

Regionarkivet i Skåne, S:t Lars sjukhus intendentens arkiv

Regionarkivet i Skåne, S:t Lars sjukhus direktionens arkiv

Regionarkivet i Skåne, S:t Lars sjukhus predikantens arkiv
Danmarks kunstabibliotek, Köpenhamn
Riksarkivet (Medicinalstyrelsen), Stockholm

Filmer:

Reflektioner om sjukhuset St Lars i lund, Film av Gunnar Melander och Sydsvenska
Medicinhistoriska sällskapet (2009-2013).

<https://www.youtube.com/watch?v=sgLIMlIE258>

Film av: Mattias Wellander Löfgren, verk av Hannah Sandström

<https://www.youtube.com/watch?v=glZeGj404hg>

Film av: Mattias Wellander Löfgren, dokumentärfilm.

https://www.youtube.com/watch?v=YTil_wK4SHs

Gustaf W Arfwidsson om föremål och konst på S:t Lars sjukhus i Lund.

Internet:

Sydsvenska Medicinhistoriska Sällskapet, öppet bildarkiv

http://www.medicinhistoriskasyd.se/smhs_bilder/index.php

Carlotta, Kulturen

<http://carl.kulturen.com/web>

Lantmäteriet historiska kartor

<https://historiskakartor.lantmateriet.se/historiskakartor/search.html>

Lantmäteriet ortofoto

<https://kso.etjanster.lantmateriet.se/>

Artiklar:

Intervju med Hannah Sandström, 2018

<https://www.svt.se/nyheter/lokalt/skane/2000-begravda-pa-sankt-lars-kyrkogard-far-egen-utställning>

Om dokumentärfilmen "*där satt ju dårarna*", 2018

<https://www.svt.se/nyheter/lokalt/skane/manga-vill-beratta-om-sin-tid-pa-sankt-lars>

Om begravningsplatsen, 2007

<https://www.sydsvenskan.se/2007-04-09/de-sjuka-overgavs-anda-in-i-doden>

Intervju med Lars H Gustafsson, 2018

<https://www.sydsvenskan.se/2018-10-07/s-t-lars-kyrkogard-en-av-de-samst-skotta>

Pilgrimsled, 2011

<https://www.sydsvenskan.se/2011-04-24/bortglomda-patienter-kan-fa-besok-av-pilgrimer>

Utställning, The tulip project, 2018

<https://www.sydsvenskan.se/2018-11-02/de-bortglomda-doda-pa-sankt-lars-ges-en-egen-utstallning>

Radioprogram om utställningen The tulip project, 2018

<https://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=96&artikel=7082000>

Länkar:

<http://psymuseet.se/2013/08/kyrkogarden-vid-st-lars-mentalsjukhus-i-lund-blev-del-av-pilgrimsled/>

http://www.kulturportallund.se/index.php?option=com_content&view=article&id=1727:lunds-hospitals-och-asyls-begravningsplats-sankt-lars-begravningsplats&catid=612&Itemid=118&lang=sv

https://grav.rotter.se/uppladdat/27_145_3591/sankt_lars_kyrkogard_2019_01_23_19915.pdf

<https://greater-copenhagen.net/st-lars-kyrkogard/>

<https://www.bildblogg.cavok.se/2013/12/sankt-lars-begravningsplats/>

https://www.lund.se/globalassets/lund.se/traf_infra/oversiktsplan/op-i-delar-antagen/op-ant-10-lansstyrelsens-granskningsyttrande.pdf

<http://www.wikisus.se/mina-ar-inom-sjukvarden-pa-st-lars/>